

Pent Nurmekund ja turkoloogia

Ott Kurs

Sissejuhatuseks

Turkoloogia, mida on ka türkoloogiaks nimetatud, uurib teatavasti turgi rahvaste keeli, ajalugu ja kultuuri ning on üks orientalistika harusid. Tartu ülikoolis aastail 1930–1933 studeerinud Arthur Roosmann, alates 1936. aastast Pent Nurmekund (1906–1996), õppis pärast veel Kopenhaageni, Göteborgi, Seestadt-Rostocki, Berliini, Müncheni ja Pariisi ülikoolis romaani ja Skandinaavia filoloogiat ning mitmeid Euroopa ja Aasia keeli. Pärast Teist maailmasõda Vene Karjalas sõjavangis olles õnnestus tal teha märkmeid paljude idioomide ja murrete, sh aseri ja usbeki keele kohta. Nurmekunna tegevus sõjajärgses Tartu ülikoolis algas 48-aastaselt, mil ta 10. veebruaril 1955 käivitas hiina keele õpetamise. Kuid tal oli kogu aeg suur huvi ka turgi ehk türgitatari keelte vastu.

Pärast sõjavangide laagrist Eestisse naasmist Pärnus ja Pärnumaal ajutiselt kooliõpetajana tegevust leidnud Nurmekund jätkas uute keelte omandamist. Juba augustis 1949 oli ta Tatarimaal kohalikku keelt õppimas, tehes seda pealinnas Kaasanis ning Arskis ja Kültetäs Pošalõmis (vene keeles Средний Пшалвем). Ta võttis paksu joonelise klade, kuhu pärast tähestikku ja arvsõnu hakkas sisse kandma õpitud sõnu ning tekste, samuti tõlkeid kas vene või saksa keelde. Mõlemast otsast täidetud kaustikus on täis kirjutatud umbes 50 lehekülge — ühel pool sisaldub Tatarimaaga seonduv, teisel pool on aga käsitelu türgi laenu-

dest ungari keeles. Viimastel lehekülgedel on veel kirjapanek „Mihkel Weske radadel”¹

Veel võib esile tuua 27. juunil 1952. aastal Moskva orientalistika-instituuti saadetud kirja, milles Nurmekund märkis oma Tartu ülikoolis 1935. a omandatud kõrgharidust ja 1939. a pooleli jäänud õpinguid Pariisi *École nationale des langues orientales vivante's* ning avaldas soovi astuda Moskva orientalistika instituuti hiina ja türgi keele alal. 4. juulil 1952 tuli sealt vastuvõtukomisjoni sekretäri vastus, et instituudil puudub kaugõpe.²

Seoses türgi ja mongoli keelte ja rahvaste geneetilise sugulusega ning ühise algkodumaaga Euraasia südames on järgnevas põgusalt valgustatud ka Nurmekunna tegevust mongolistika valdkonnas. Türgi-hiina keelekontakte silmas pidades on näidatud Nurmekunna tegevust tungani keele uurimisel.

Olgu järgnev käsilus täienduseks raamatule *Pent Nurmekund. Keele-tark ja õpetaja*, mille koostamisega siinkirjutaja paari aasta eest tegeles.

Mihkel Veske radadel³

Kui ma oma romaani filoloogia õpinguis olin jõudnud kõnesoleva keelterühma idapoolseima esindaja, st rumeenia keele õppimisele, kogesin esmakordselt vajadust omandada teadmisi türgi-tatari keelis. Rumeenia keel, paiknedes Balkani poolsaarel, on sajandite vältel olnud samas ruumis ja kokkupuutes kõikide ümbritsevate keeltega. Nii tuli mul oma romaani filoloogia õpinguis hoopis suuremal määral hakata tegelema nn balkanoloogiaga, balkani filoloogiaga, eelkõige türgi-tatari keelte läänepoolseima esindaja, osmani-türgi keelega. Et rumeenia keel osutab sügavale tunginud türgi infiltratsiooni peaaegu kõikides keeleelu valdkondades, paistis lihtsaimagi rumeenia teksti interpretatsioon ilma teadmisteta türgi-tatari keelis vaid pooliti tehtavana. Et mul ei õnnestunud kusagil kaasa teha kursust teoreetiliste või praktiliste oskuste omandamiseks neis keelis, püüdsin täita kõnesolevat lünka iseõppimisega, kasutades selleks türgi keele grammatikaid ja lugemikke. Midagi olin sel alal ka juba saavutanud.

¹ Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (= TÜR KHO), f 71, s 45.

² Eesti Kirjandusmuuseumi kultuurilooline arhiiv (= KM EKLA), f 319, m 1:6.

³ TÜR KHO, f 71, s 57, selle kolm viimast lk.

Nõukogude korra ajal tahtsin ära kasutada avardunud võimalusi kokku-
puuteks Nõukogude Liidu territooriumil elunevate türgi-tatari rahvastega,
et tutvuda kõikide nimetatud rühma kuuluvate keeltega ning omandada
neist mõni põhjalikumalt. Sidemete loomiseks erinevate türgi-tatari rahvus-
rühmade esindajatega kasutasin igasuguseid mooduseid. Peamine neist oli
mainitud rahvusrühmadest pärinevate kooliõpetajatega kirjavahetuse loo-
mine. Adresse leidsin hulgana ajalehest *Учительская газета*, kuid kõik
mu pöördmised jäid tagajärjetuiks, peale ühe. Ainukesena reageeris minu
kirjale Volga tatarlane Agljam Šafejev, kelle lahke küllakutse oli põhjuseks,
et hakkasin tõsisemalt kaaluma võimalust viibida mõnda aega nimetatud
rahva hulgas ja omandada esimesi visuaalseid, oraalsetid ning kuuldelisi
kogemusi türgi-tatari keelte edasisiks õpinguiks.

Valisin oma lühikesele matkakirjeldusele Volga tatarlaste aladele
augustis 1949 säärase pealkirja seepärast, et kogu matka kestel — Kaasani
ja Arski linnas ning Kültetäs Pošalõmi külas — mõlkus mul meeles Mih-
kel Veske üllas kuju, keda jaolt kodumaal valitsenud sünge ning lämbunud
õhkkond, jaolt innustus teadmiste järele, segatud mingi kirega, pilluta-
sid siia möödunud [19. — O. K.] sajandi aastail. Eriti elavana ilmus mulle
tema kuju siis, kui jõudsin Tšernõševski tänaval Kaasani ülikooli ette,
kõndisin selle auväärse hoone esist kaunistavate puude all, mis võib-olla
kunagi meie suurt keeleteadlast, luuletajat ning ärkamisaja tegelast olid
näinud. Ja nagu tol korral tema, nii astusin mina, tema kaugeid järglasi
tõe- ja tarkuseotsingute radadel, läbi sama ukse samadesse ruumidesse,
mitte õpetama või õppima selles asutuses, nagu tollal tema, vaid lihtsast
soovist näha paiku, kus liikus ja teotses kunagi meile nii kallis keele- ja
kirjamees. Minu käik Kaasani ülikooli piirdus seekord küll vaid selle pea-
hoone lähima osaga ja siirdumisega ülikooli raamatukokku, ent mulle jäi
sellest lühikesest käigust muljeid ja elamusi, mis ei tuhmu kunagi.

Türgi ja mongoli keel Tartu ülikooli orientalistikakabinetis

Orientalistikabinetis õpetati türgi keelt Nurmekunna juhendamisel aas-
tail 1958–1976. 29. oktoobris 1958. a alustasid Virma Murel geograafia
kateedrist, Imant Ridaliste, Adolf Koch kunstikoolist, ajaloo-keeletea-
duskonna tudengid Tiiu Kaalep ja Jaak Laasnurm ning Villem Ernits vene
keele kateedrist. Järgmisel tunnil liitus jurist Karl Paltser, seejärel ka vene
filoloogia ülõpilane Malle Tungal (hiljem Salupere). Kevadsemestri algu-
ses jäi eemale Murel, teised jätkasid semestri lõpuni 3. juunil 1959. 20.
oktoobril 1959 oli uues algajate rühmas 10 õppurit, sh ajalootudengid

Mati Uesson ja Endel Koppel, eesti filoloogia tudeng Alo Leis ning EPA veterinaariatudeng Kalle Eller. Selle rühma õpetaja oli Jaak Laasnurm, kes jätkas algajate õpetamist ka sügissemestril 1960, mil esialgu oli vaid üks õppur siinkirjutaja näol. Kümme edasijõudnut, sh soome-ugri keelte aspiranti Imre Zékányit, õpetas Nurmekund ise. 1961./1962. õppeaastal oli siinkirjutaja edasijõudnute hulgas, algajate rühma kuulusid ehituspanga töötaja Endel Jaanus, inglise filoloogia tudengid Tiiu Samuel ja Juhan Sarapuu, saksa filoloogia tudeng Olev Mengel ja 2. keskkooli õpilane Marianne Oja, kes kõik käisid tundides kuni 30. maini 1962. Alates 3. oktoobrist 1962 õppis türki keelt seitse inimest, nende hulgas Ly Seppel eesti filoloogia 2. kursuselt. Siinkirjutaja on käinud tunnis 17. oktoobril ning 21., 28. ja 26. detsembril 1962, viimasel korral teisi polnudki. 27. veebruaril 1963 on Laasnurm korraldanud neile kontrolltöö. Hiljem kuulsin Ly Seppelilt, et see oli läbi viidud tema soovil. 26. detsembril 1963. a on loetud sooritatuks ka Seppeli esimese arvestus türki keeles, teise on ta saanud 2. juunil 1964. 1964./1965. õppeaastal on türki keele õppijate hulgas olnud viis inimest, sh eesti filoloogia tudeng Anu-Reet Lapp, vahetevahel on käinud tunnis ka Ly Seppel, kel oli kaheaastane kursus juba läbitud. 1973. a sügisel alustas türki keele õppimist eesti filoloogia üliõpilane Ramia Miftjahetdinov, kes jätkas ka 1975./1976. õppeaastal.

Mongoli keele õpetamise kohta leidub andmeid aastaist 1972–1981. Novembris 1972 on koos käinud viieline, valdavalt vene perekonnanimedega õppurite rühm. Veebruaris 1975 alustasid eesti filoloogia tudeng Ramia Miftjahetdinov ja Raivo Tõnurist, novembris 1975 Linart Mäll ja Maret Kark, kellega kevadel 1976 liitus Miftjahetdinov. 24. oktoobrist 1980 kuni 26. maini 1981 õppis mongoli keelt Ott Kurs ülikooli majandusgeograafia kateedrist.

Nurmekund oli oma vanamongoli keele kursuse üles ehitanud Mongoolia akadeemiku Jöngsiyibü Rintšenilt (1905–1977) saadud kirjalike näpunäidete järgi.⁴ Nurmekunna järelhüüdes Rintšenile selgub, et lahkunu oli ka kolmeköitelise ajaloolise romaani *Koiduvalgus (Üürün tujaa)* ja filmistsenaariumi autor; tulevad esile ka selle teadlase sidemed Ungariga. Too teravmeelne ja erudeeritud teadlane oli ühenduses meie ülikooli orientalistikakabinetiga. 20. aastapäeva konverentsiks oli ta saatnud folkloori

⁴ Pent Nurmekund. *In memoriam*: akadeemik Jöngsiyibü Rintšen. — Tartu Riiklik Ülikool, 12.07.1977, lk 2.

andmeil põhineva kirjutise mongolite iidseist sidemeist paleoasiaatidega. Uurimus pidi avaldatama orientalistika-alaste tööde 4. köites.

Mongolistika alal tutvustas Nurmekund Kalmõkkia uurimisinstiituudi väljaandes Benjamin Bergmanni (1772–1856) uurimisreisi tulemusi kalmõkkide juurde.⁵

Kui 1980. aasta alguses esitati Nurmekunnale küsimus käsil olevate keeleõpingute kohta, tuli vanameistrilt selline vastus:

Viimasel ajal olen pidevalt tegelnud türgi keelega. Kalmõki keelt uurin, loen Vana-Hiina tekste. On neidki, mida tahaks veel õppida, esijoones vahest khmeri, tai ja birma keelt. Lennart Meri tõi mulle Birmast igavese jao raamatuid. Vaja vaadata, mis need on. Ei saa vist kunagi öelda, et nüüd ei tunne enam tarvidust midagi juurde õppida.⁶

Kesk-Aasia turgi vabariikidesse

Seoses uudismaal töötamisega käis Nurmekund 1958. a sügisel Kasahstani pealinnas Alma-Atas, nii nagu teistes keeltes seda linna siis tunti, kuigi kasahhi keeles kasutati küll juba algupärast nime Almatõ. Vene keele vahendusel oli meil Nõukogude ajal hakatud kasutama mäestiku nimena Tjan-Šan, kuid Nurmekund kirjutab selle asemel õigemat hiinapärase nimekuju Thjenšan.⁷ Järgnevas on katke tema reisimärkmikust.

Rändurit, kes saabub Alma-Atasse esmakordselt, võlub kõigepealt linna omapärane ilu. Alma-Ata II jaamahoonest väljumisel avaneb vaateleja ees Alatau lumiste tippude ülitore panoraam. Linn otse upub rohelusse. Parkides, väljakutel, aedades ning tänavate ääres kasvab umbes kümme miljonit vilja- ja ilupuud, mis kannavad umbes kolmesada eri nime.

Päikeseküllus, puhas õhk, mägede lähedus ning kiirevoolulised mägi-jõekesed loovad siin suurepäraseid kliimatingimused. Seepärast leidubki linna maalilises ümbruses rohkesti puhkekodusid, sanatooriume,

⁵ Пент Нурмекунд. Труды Б. Бергмана по калмыковедению. — Ученые записки Калмыцкого научно-исследовательского института языка, литературы и истории. Выпуск XI, серия филологическая. Элиста, 1973, lk 187–191.

⁶ Orientalistid: Vestlus keeleteadlaste P. Nurmekunna ja L. Mälliga. — Sirp ja Vasar, 15.02.1980, lk 5.

⁷ Pent Nurmekund. Tobolist Alma-Atani. Reisimärkmikust. — Edasi, 22.10.1958, lk 4.

pioneerilaagreid, turismi- ja alpinismibaase. Mägede-eelse vööndi mahe kliima, mäestikuõhk, suurepärase Alma-Ata päike, tervislikud mineraalvee-allikad, roheline ning puuviljade rohkus loovad ülisoodsad tingimused puhkamiseks ja paljude haiguste ravimiseks.

Türkmeeni kirjandusklassiku Magtõmgulõ tähtpäeva puhul ilmus Nurmekunnalt lühike ülevaade klassiku elust ja tegevusest. Magtõmgulõ, kirjandusliku pseudonüümiga Põragõ, kuulus türkmeeni göklemi hõimu geikezi suguharru. Tema isa Dövletmämme-Azadõ oli oma aja silmapaistvamaid õpetlasi ja poeete, kes esimesena oma hõimus hakkas karjanduse kõrval tegelema ka põllundusega. Lapsepõlves loomi karjatades kuulus Magmetgulõ tähelepanelikult rahvajutte ja -laule ning hakkas ka ise laule looma. Kuna lähikonnas puudusid koolid, siirdus ta Idris Baba medresesse Amudarja-äärsesse Halatši, kus tutvus Süüriast pärit türkmeeni Nurõlsõm ibn Bahriga, kellega koos hakkas rändama türkmeenide mail, mis tollal allusid Iraani šahhile, Buhhaara emiirile ja Hiiva khaanile. Järgnevalt läksid nad Afganistani ning sealt Indiasse, kuhu jäid rohkem kui aastaks. Naasnult peatusid nad tolle aja kuulsamas Širgazzõ medreses Hiivas. Varsti sai Magtõmgulõ seal õpetajaks. Tollased türkmeeni hõimud tülitsevad ja võitlesid sageli karjamaade ja veeallikate pärast. Magtõmgulõ aga soovis väga oma hõime lepitada. Ta kasutas selleks oma luuleteoseid, mis olid kirjutatud nii, et neid lugesid kõik türkmeeni hõimud. Tema lüürikat on peetud samaväärseks Hafizi, Saadi ja Fizuli omaga ning tema looming on mõjutanud ka naaberrahvaste poeete.⁸

Kui Nurmekund sai 65-aastaseks, oli tal juba palju õpilasi, kellest osa oli raamatuidki avaldanud. Õpetaja tundis heameelt, et noored võisid teoseid kaugete rahvaste keeltest otse eesti keelde ümber panna ning mõni oli hakanud ka teaduskraadi taotlema. Ta ise oli *juba kolm-neli suve [---] istunud Issõk-Kuli järve ääres väikese tungani rahva keeletarkadega ja kolhoosnikega rohelise tee kannu juures ning söönud ühisel jõul palju lambaid ära*. Tänu Nurmekunnale tunti Tartut Kesk-Aasias, Kaukaasias, Burjaatias, Mongoolias ja Kalmõkkias ning tema toimetatud orientalistika-alased tööd olid tollases Nõukogude Liidus taga nõutud.⁹

⁸ Pent Nurmekund. 225 aastat türkmeeni kirjanduse klassiku Magtõmgulõ sünnist. – Edasi, 21.12.1960, lk 4.

⁹ Karl Metsaots. Sammalt ei kasvata. — Edasi, 16.12.1971, lk 4.

Tunganeid külastamas¹⁰

Tahtest jätkata teadustööd sinoloogias alustasin selleks uurimisvõimaluste otsimist. Kunagi varem olin lugenud ühe Loode-Hiinas viibinud vene ränduri reisiraamatu eestikeelsest tõlkest paar rida mulle seni tundmatuist hiina päritolu tunganitest, kelle aja- ja kultuurilugu ning keelt olevat seni vähe käsitletud. Edasi sain teatmeteostest teada, et Kirgiisi NSV Teaduste Akadeemia koosseisus on üldturkoloogia osakond (juhatajaks akadeemik Igor Batmanov). Selle asutusega otsustasin sidemed luua.

Esimesele retkele asusin 1963. aastal Taškendist rongiga. Kupeekaaslaselt — Kirgiisias elunevalt usbekitarilt — sain tunganite kohta esimese teabe, mis polnud kuigi julgustav. Tunganid olevat kasvatamatud, julmad, toored, halastamatud! Selliste eelteadmistega saabusingi õhtuhämarusse peitunud Frunze raudteejaama. Ruttasin lähedal asuvasse Thjenšani võõrastemajja peavarju saama. Fuajees oli barjääriesine tulvil peavarju nõudlejaist, kaks teenindavat kirgiisitari olid ametis nende tõrjumisega. Minu kaugelt päritolu arvestades lubati mulle ööbimisvõimalus ühes ülakorruse kahekohalises mugavas numbritoas.

Järgmisel hommikul huvitusin esmajoones Kirgiisi ülikoolist, sest selle pedagoogikakateedris pidi teadaolevalt töötama narvakast professor Aulis Aret.¹¹ Leidsingi ülikoolihoone ja selle ühe ülipika koridori käänukohas ka pedagoogikakateedri lukus ukse. Mõni päev hiljem kohtasin samas professor Aulis Aretit, kes võttis vaevaks saata mind isiklikult Kirgiisi NSV teaduste akadeemia üldturkoloogia ning tunganoloogia osakonda ja esitleda sealsetele töötajatele eesotsas akadeemik I. Batmanoviga.¹² Sellest peale tuurivadki mu kontaktid tunganite aja- ja kultuurilooaga.

Minu esildise alusel asuti kohe teadustööks sobivat teemat otsima. Visandati mitmeid variante, lõpuks jäime tungani keele ajaloolise arengu väljaselgitamise juurde.

¹⁰ Ilmunud ajalehes Tartu Riiklik Ülikool (TRÜ) 28. veebruaril 1964, lk 4, 29. oktoobril 1965, lk 3 ning Gunnar Kuldvere, Pent Nurmekunna, Tarmo Timmi ja Väinu Rozen-tali Kirgiisiat tutvustavas ühisartiklis ajalehes Edasi, 21.10.1982, lk 1, 3. Lisaks on Pent Nurmekund tutvustanud tungani luuletajat ja kultuuritegelast Jasõr Sõvazõd (TRÜ, 4.11.1966, lk 3)

¹¹ Aulis Aret (aaastani 1936 Aleksei Kallits, 1907–1974) oli alates 1951. a Kirgiisi ülikooli pedagoogika- ja psühholoogiakateedri juhataja, sai 1965. a pedagoogikadoktoriks ja 1966. a -professoriks.

¹² Igor A. Batmanovi lahkumise järel avaldas Nurmekund kirjutise „Akadeemik I. A. Batmanov. *In memoriam*” (Tartu Riiklik Ülikool, 28.03.1969, lk 3).

*

Kasahstani lõuna- ja Kirgiisia põhjaosas elav tungani rahvakilluke (umbes 25 000 inimest) on muhamediusuliste hiinlaste järeltulijad, kes 19. sajandi teisel poolel pärast ebaõnnestunud ülestõusu (ajaloos tuntud tunganite ülestõusu nime all, kuid tegelikult kujutas see endast thaiphinglaste ülestõusu järellainetust) suruti Hiina keisrivägede poolt Loode-Hiinast praeguste aladele. Tunganiid pärinevad Šõnsi ja Kansu¹³ provintsist, kust nad 18. sajandi teisel poolel valgusid Sintsjangi¹⁴ provintsi Loode-Hiinas. Tänapäeval erineb tunganite keel hääldeuselt ja grammatikalt tunduvalt hiina ühiskeelest ning temas on tunnetatav algne päritolu kahest provintsimurdest (Šõnsi ja Kansu).

Tartu ülikooli orientalistikakabinetis huvituti tunganeist juba ammu, kuid puudus sellekohane kirjandus, puudus isiklik kontakt. Selle lünga täitmiseks sooritaski allakirjutanu augustis-septembris [1963 — O. K.] matka Kirgiisi NSV pealinna Frunzesse,¹⁵ kus astus kontakti Kirgiisi teaduste akadeemia tungani kultuurisektoriga. Vastuvõtt oli ülilahke. Nimeetatud sektori töötajate palvel esines allakirjutanu neile ettekandega ida keelte õpetamise ajaloost Tartu ülikoolis. Ettekannet jälgiti suure huviga. Koosolek toimus I. A. Batmanovi eesistumisel. Seejärel sõideti Frunzest umbes 40 km kaugusel asuvasse Aleksandrovka asulasse tungani kolhoosi Sõprus. Nagu nimest nähtub, on kolhoos paljurahvuseline. Tema 2000 perest on umbes 70% tungani päritolu. Kolhoosi pindala on 27 000 hektarit. Peamiselt toodetakse seal suhkrupeedi ja nisu. Arenenud on ka aiandus: kasvatatakse sibulat, küüslauku ning pipart. Loomakasvatus on teisejärguline. Kolhoosi esimehe Mordan Vurdinovi külalislahkes kodus kostitati mind tungani rahvustoitudega (tungani lapšaa jm) ning puuviljaga. Söömiseks kasutati kaht kunstipäraselt töödeldud ja lakeeritud pulka.

Kolhoosi piirides asub keskkool, kus õpib 15 rahvuse esindajaid, mistõttu õppekeel on vene keel. Ent tungani lastel toimub osa õppetööst emakeeles. Selleks on koolil spetsiaalsed tungani rahvusest õppejõud. Kooli juhtkond eesotsas direktor Hamid Kalimoviga ning õpetajad lubasid meelsasti külastada tunde. Kaunid ja valgusküllased kooliruumid võiksid olla paljuski meile eeskujuks.

Kirgiisi teaduste akadeemia tungani kultuurisektori töötajad M. Šusanlo (sektori juhataja), J. Janšansin, I. Jusupov, M. Hasanov jt eesotsas I. A. Batmanoviga annetasid Tartu ülikooli orientalistikakabinetile suure hulga tunganeid käsitlevat teaduslikku ja koolikirjandust vene ning

¹³ Tänapäeval Shaanxi ja Gansu provints.

¹⁴ Tänapäeval Xinjiang.

¹⁵ Ajalooline Pišpek, tänapäeval Biškek.

tungani keeles. Nad soovivad siiralt, et Tartu ülikooli orientalistid peaksid tunganitega tihedat sidet ja annaksid omapoolse panuse orientalistika ühe noorema haru tunganoloogia edasiseks arenguks.¹⁶

Foto 1. Pent Nurmekund kohaliku teaduste akadeemia keeleteadlastega Kirgiisias.¹⁷

*

Kirgiisias ja Kasahstanis elunevast huvitavast väikerahvast tunganitest on meie ajakirjanduse veergudel üht-teist pajatatud. Käesoleval [1964 — O. K.] aastal veetis nende ridade kirjutaja Kirgiisi NSV teaduste akadeemia üldturkoloogia ja tunganoloogia osakonna külalisena pikema ajavahemiku nimetatud vabariigi pealinnas Frunzes ja selle ümbruskonnas, tegeldes tungani keele õpingutega. Külastati mitmeid tungani asulaid (Hungtši, Miljanfan, Aleksandrovka) ja neid hõlmavaid kolhoose. Silma puutusid laiad betoneeritud šosseid ja asfalteeritud maanteed. Üha kaugemale taandub Alatoo mäestiku suunas tolmune kõrbeline stepp, asendudes rohendavate suhkrupeediväljadega, sibula- ja muude kasulike põllukultuuride nurmedega. Kariloomadena kasvatatakse tohtul hulgal lambaid, sest Alatool leidub rikkalikult karjamaid. See kõik moodustab Kirgiisia tunganite põhilise sissetulekuallika, olles võimaldanud neil püsitada endiste savionnide asemele uhiuued rõõmsatoonilised elamud ja

¹⁶ Kirjutisele on lisatud märkus: P. Nurmekunna väite kohaselt on õige kasutada *tungan*. ÕSis oli tollal fikseeritud *dungaan*.

¹⁷ TÜR KHO f 71 s 306.

sisustada nad moodsa mööbliga, radioola ning televiisor ühes arvatud. Ent püsima on jäänud rahvuslikud toidud ja söömine pulgakestega.

Igal tungani kolhoosil on oma klubi. Kolhoosi „Sõprus” klubil on 400 istekohaga saal ning suurepärase kunstilise isetegevuse ansambel, kes tihti esineb kaugemalgi. Igal tungani asulal on veel ka oma raamatukogu. Miljanfani asula Frunze-nimelise kolhoosi raamatukogul on 3000 köidet, üle 500 lugeja ning 50 istekohaga lugemissaal, kus peetakse sageli lugejate konverentse. Kolhoosnikele aga korraldatakse loenguid ja vestlusi teaduse, kirjanduse, kultuuri jm alal ning kolhoosi siseellu puutuvas küsimustes nii vene kui tungani keeles.

Pealinnas Frunzes Kirgiisi NSV teaduste akadeemia juures asuva tungani kultuuri sektori töötajad uurivad usinasti oma rahva keelt, kirjandust, folkloori ja ajalugu. NSVL piirides elunev 30 000-tungani rahvas evib juba paljudes teadusharudes kõrgema haridusega rahvuslikku kaadrit. Erilise saavutusena tuleb aga mainida, et tunganid, kelle keel on lähedalt sugulane hiina keelega, on loonud endile foneetilise kirjasüsteemi, varem ladina, nüüdisajal aga vene tähestiku baasil. See on suur ja tähtis saavutus. Sellal kui hiina kiri on endiselt hieroglüüfide kütkes ja tema õppimine seotud suure ajakuluga, õpivad tungani lapsed NSV Liidus foneetilist kirja kerge vaevaga.

Nüüdisajal vallutab tungani kirjasõna üha laiemaid teaduse valdkondi. Seoses sellega on esile kerkinud tungiv vajadus laiahaardelise omakeelse teadusliku terminoloogia järele. Praegu on käimas ulatuslik diskussioon terminoloogia loomise põhiprintsiipide ümber, millesse võrdse innukusega sekkuvad haritlased, töölised, teenistujad ning kolhoosnikud kaugetes asulates. Nende ridade kirjutajal oli võimalus seda kõikjal isiklikult kogeda. 1966. aasta juulis aga kavatseb Tungani kultuurisektor pidada terminoloogia-alase konverentsi, millest kutsutakse osa võtma tungani rahva kõikide kutsealade esindajad ning külalisesinejad teistest vennasvabariikidest, nende hulgas Eestist.

*

Sellest peale algas aastaid kestnud uurimistöo. Tagasivaade ulatub kaugesse hämarasse arhailise hiina keele ajastusse ja kulgeb vanahiina ning keskhiina keele perioodide kaudu nüüdisaegsesse tungani keelde ning murdesse. Tekstidest väljakirjutuste tegemine ja läbitöötamine toimub vaheldumisi lühiajaliste retkedega ning pikaajaliste viibimistega (näiteks aastail 1969–1970 kuus kuud ja 1981–1982 neli kuud) Kirgiisia ning Kasahstani tunganite asustuseladel ja vastava kallakuga teadusasutustes.

Praeguseks [1982. a — O. K.] on täheldatava ammentadusega juba käsikirjas talle teadustöö foneetiline osa, järjekorras seisavad morfoloogia ning süntaks.

Vastupidi esimesele alarmeerivale teabele rongisõidul Frunzesse olen pidevalt kogenud oma viibimistel tunganite maal otse liigutavat külalislahkust. 1977. aastal möödus täissajand esimeste tungani põgenike saabumisest Semiretšjesse.¹⁸ Meenutamaks seda ajaloolist seika, andis TRÜ orientalistikakabinet 1979. aasta välja järjekordse „Töid orientalistika alalt” viienda vihiku kahasse ülamal nimetatud tunganoloogia sektoriga.¹⁹

Konverentsid Tartus

Foto 2. Tartu ülikooli orientalistikakabineti 10. aastapäeva konverents 1965. a. Presiidiumilaua taga istuvad Malle Salupere, prorektor Johannes Tammeorg ja Pent Nurmekund, seisab Haljand Udam.²⁰

Nurmekunnal õnnestus koos oma agaramate õpilastega korraldada Tartu ülikoolis kaks suurt teadusfoorumit, tähistamaks orientalistikakabineti 10. ja 20. tööaastat. Esimene neist oli väga mitmepalgelise temaa-

¹⁸ Kasahhi keeles Žetisu.

¹⁹ Selles ilmus ka Pent Nurmekunna artikkel "Ausgewählte Kapitel der dunganischen Sprachgeschichte". — Резюме: Избранные главы из истории развития дунганского языка (Дунгановедение. Труды по востоковедению. Oriental Studies V). Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 507, lk 5–21.

²⁰ TÜR KHO f 71 s 313: 1.

tikaga, teine aga suuresti seotud Nurmekunda huvitanud uurali ja altai keelte omavaheliste mõjude uurimisega.

Kabineti 10. aastapäevale pühendatud teaduslik konverents toimus 24.–28. veebruarini 1965 (foto 2). Lisaks juba registreerunud 27-le külalisesinejale palus Leningadi etnograafiainstituudi töötaja Abram Dridzo võtta kavva ettekande „Afrikanoloogia ajaloo Eestis.“²¹ Konverentsil esitasid oma inimesed (P. Nurmekund, L. Mäll jt) neli ettekannet. Külalisesinejad Moskvast, Leningradist, Taškendist ja Frunzest rääkisid India (A. M. Pjatigorski, B. L. Ogibenin, J. S. Semeka) ja Aafrika teemadel. Ülikooli aulasse kogunenuil oli võimalik kuulata ka esinemisi draviidi (J. J. Glazunov), keti (D. M. Segal) ja suahiili keelest (N. V. Ohhotnikov).

Tervituse oli saatnud akadeemik Nikolai Konrad, kes ei saanud osaleda tervislikel põhjustel. Akadeemiku arvates pidanuks kabinetist saama Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna orientalistikaosakonna algrakk.

Kuulus Tartu ülikool ei või ometi leppida sellega, et temas pole esindatud niisugune laialdane ja tähtis teadusharu nagu orientalistika. Tahaks uskuda, et teie ülikooli valgustatud juhid parandavad olukorda, ja nad võivad olla kindlad, et paljud Moskva ja Leningradi orientalistid loevad endale auks osutada uuele osakonnale isiklikku abi vajalike loengukursuste ja seminaride ellurakendamisel. Seepärast — au sellele, mis eksisteerib, ja elagu see, mis tuleb!

Selliste sõnadega lõpetas akadeemik Konrad oma kirja.

Seoses kabineti aastapäevaga hakkas Pent Nurmekund tutvustama Tartu ülikooli orientalistika ajalugu, märkides seejuures ka prof. Leo Leesmendi algatusel 1935. aastal rajatud Eesti akadeemilist orientalistide seltsi. Nurmekund rõhutas, et uuemal ajal tuli esimesena tartlastele appi Taškendi idateaduskond eesotsas dekaan Šaislam Šamuhamedoviga.²² Ülikooli lehes ilmus ka artikkel Nurmekunnast endast ja tema loodud kabinetist. Selles on märgitud, et idakeelte alal hakati käima ennast täiendamas Moskvast ja Taškendis ning et araabia, hiina, jaapani, türgi ja

²¹ Pent Nurmekund. Moskva, Leningradi, Taškendi, Frunze orientaliste Tartus. — Edasi, 12.02.1965, lk 1.

²² Pent Nurmekund. Veidi ajaloo. — TRÜ, 05.03.1965, lk 3.

hindi keele õppijail oli lõpuks võimalus kuulata linte vastava keele teks-
tiga. Nurmekund oli väga kohustundlik ja omakasupüüdmatu õpetaja,
kes pidas tunde ka siis, kui kuulajaks oli vaid üks inimene. Selleks ajaks
olid juba mitu tema õpilast tõlkinud ilukirjandust pärsia, suahiili, türgi
ja üht-teist teistestki keeltest.²³ Samal ajal oli ilmunud Ly Seppeli luule-
tõlge usbeki keelest.²⁴ Oma algkeelse luuletuse kandis kuulajaile ette
Taškendi idateaduskonna dekaan Šoislam Šomuhamedov (venepära-
selt Šaislam Šamuhamedov) (foto 3). Siinkohal võib lisada veel seda, et
tänu Nurmekunna usbekist sõbra Šomuhamedovi vastutulelikkusele olid
Taškendis saanud ennast täiendada ülikooli orientalistikabineti kasvan-
dikud Aita Meier (1962–1963), Jaak Laasnurm, Linnart Mäll (1963), Hal-
jand Udam (1963–1964) jt. Azərbaycani ülikooli idateaduskonnas Bakis
õppisid ühe aasta (1965–1966) Ly Seppel ja Ott Kurs.

Foto 3. Taškendi ülikooli idateadus-
konna dekaan Šoislam Šomuhame-
dov esinemas Tartu ülikooli aulas.²⁵

12.–14. novembrini 1975. a
ülikooli aulas kokku tulnud
orientalistikakabineti 20. aas-
tapäevale pühendatud konve-
rentsil „Soome-ugri rahvad ja
Ida“ oli kavas 25 ettekannet
ja mõni täiendav sõnavõtt.
Käsitleti altai keelte arengut
ja esitati paralleele soome-
ugri keeltest. Näiteks oli L.
Hertzenberg (Leningrad) pak-
kunud sõnale „nõid“ iraani
etümoloogiat *noide*, F. Ašnin
(Moskva) oli viinud kokku
soome *tällainen* ja slaavi *pele*

²³ Ly Seppel. Võtit saab P. Nurmekunnalt. — *Ibid.*, lk 1.

²⁴ Šaislam Šamuhamedov. Sõprade südamed. — *Ibid.*, lk 3.

²⁵ TÜR KHO, f 7,1 s 3,13: 5.

arengu.²⁶ Külalisi oli Moskvast, Leningradist, Vilniusest, Tallinnast, Tomskist ja Taganrogist. Pärast prorektor Herbert Metsa tervituskõnet esines sissejuhatava ettekandega „Ida mõistest” kabineti juhataja dots. Pent Nurmekund. Ta näitas mõiste *Ida* suhtelisust ning juhatas kuulajaid soomeugri ja Ida keelte vaheliste suhete ja sugulussidemete uurimise probleemidesse. Esimese päeva ettekannete hulgas oli ka D. Nassilovi (Leningrad) käsitlus Ferdinand Johann Wiedemanni ja Mihkel Veske arvamusest uurali ja altai keelte suhtest. 13. novembri hommikune istung oli pühendatud soomeugri ja turgi keelte kontaktidele. E. Tenišev esitles oma uurimistulemusi mordva laenudest tatari keeles, D. Vassiljev tegevuse kulgemise iseloomu väljendamisest uurali-altai keeltes. Tomski teadlane J. Morev võrdles soomeugri ja samojeedi keeli, Moskva aspirant J. Helimski tõi esile vastavusi uurali keelte ja sõlkupi keele vahel. Sama päeva õhtupoolikul esines L. Mäll teemal „Antropomorfsed sümbolid teaduslikus ja mütoloogilises mõtlemises“, Lev Gumiljov (Leningrad) tutvustas oma hüpoteese etnoste tõusust ja ja langusest, Uku Masing võrdles soomeugri ja muistse Lähis-Ida rahvaste müüte. Tartu üliõpilased Maret Kark ja Rein Helme rääkisid vastavalt Sise-Aasia kalendrisüsteemi päritolust ja Hiina klassikalistest sõjarivistustest. 14. novembril pühendusid H. Werner (Taganrog), G. Becker (Tomsk) ja Ago Künnap Siberi ja soomeugri keelte suhteile. Siis rääkis Gumiljov merkiitide saatusest, Jaan Kaplinski analoogiaist eesti keele ja mitme Aasia keele semantikas ning Tarmo Kulmar võrdles Induse ja Sumeri tsivilisatsioone. Õhtusel istungil esitasid B. Gasparov (Tartu) ja N. Ohhotina (Moskva) ettekande „Bilingvism Aafrikas ja emakeele probleemid”. Konverentsi lõpul esitasid Vanemuise näitlejad Anne Maasik ja Jaan Tooming eesti ja idarahvaste laule.²⁷ Konverentsi lühitutvustus ilmus ka Tartu lehes.²⁸

²⁶ Orientalistikakabineti juubelikonverentsist. — TRÜ, 06.11.1975, lk 4.

²⁷ K. Murti. Ühe konverentsi kroonika. — TRÜ, 11.1975, lk 2.

²⁸ Karl Metsaots. Orientalistid TRÜ aulas. — Edasi, 11.1975, lk 1.

Seitsmel turkoloogia konverentsil Peterburis

Varsti pärast Tartu ülikoolis peetud esimest suurt konverentsi kutsuti Nurmekund esimesele turkoloogia konverentsile ning pärast seda ka järgmistele.

Leningradi ülikoolis 7.–10. juunini 1967. aastal toimunud konverentsil kutsutud külalisena ettekandega esinenud Nurmekund tegi ligi 50 esinemise kohta ka omapoolse kokkuvõtte ja järeldused ning avaldas need ülikooli lehes. Tema arvates võinuksid meie fennougristide tähelepanu pälvida sellised teemad nagu 1) türgi ja soomeugri värsiteooria võrdlus, 2) türkismid eesti keeles, 3) kõneviisi- ja ajakategooriate käsitletu üldkeelteaduse seisukohalt ning 4) proteetilised kaashäälikud türgi ja soomeugri keeltes. Veel peaks tema arvates meie fennougriste eriti huvitama projektis rõhutatud vajadus uurida turgi rahvaste keelilisi ja kultuurilisi kokkupuuteid teiste rahvusrühmadega, sest seni on uurali (soomeugri-samojeedi) ja altai (türgititari-mongoli-mandžu) rahvaste vahelisi suhteid uurinud vaid ungarlased ja soomlased. Konverentsil võeti vastu otsus rajada turkoloogide üleriigiline assotsiatsioon ja eriajakiri.²⁹

Harides Eestis venekeelseid inimesi, kirjutas Nurmekund sellest, kuidas Poltaava all 30. juunil 1709. a venelaste kätte vangi langenud Philipp Strahlenberg (1676–1747) avaldas pärast kodumaale jõudmist 1730. aastal oma uurali-altai teooria, mille üle polemiseeritakse tänapäevani, sest selle järgi oli eestlastel jt läänemeresoomlastel ning mongolitel ühine kodumaa, ühised esivanemad ja ühine algkeel. Näitena esitas Nurmekund sarnaseid sõnu eesti ja türgi keeles: olema — *olmak*, mina — *men*, sina — *sen*. Ta avaldas kahetsust, et soomeugri rahvastel pole vanu kirjalikke mälestusmärke ja nii võib vaid oletada, et eestlased, soomlased ja ungarlased on pärit idast ning jõudsid 7.–8. sajandil praegustele asualadele, kus nad segunesid tundmatut päritoluga kohalike elanikega. Veel tutvustas ta teooriat, mille järgi soomeugrilaste algkodu on kauges Lõuna-Indias ja meie kaugete esivanemate hulka kuuluvad hoopis draviidid. Loo lõpus märkis ta Karl August Hermann (1851–1909) tegevust altai ja uurali keelte võrdleval uurimisel ning sedagi, et aspirant

²⁹ Pent Nurmekund. Türkoloogia-alasel teaduslikul konverentsil Leningdis. — TRÜ, 16.06.1967, lk 2, 4.

O. Kurs kogub materjali turgi laenudest eesti keeles.³⁰ Kahjuks katkes mu sellekohane tegevus üsna algusjärgus, sest tuli tõsisemalt lülituda hoopis teisele teemale.

Teine turkoloogia konverents (11.–14. juunini 1968) oli pühendatud akadeemik Wilhelm Radloffi (B. B. РАДЛОВ, 1837–1918) mälestusele. Tõstatati küsimus ka Radloffi valitud teoste väljaandmisest. Konverentsil osales üle 70 teadlase Moskvast, Leningradist, Kaasanist, Tbilisist, Bakuust, Taškendist, Alma-Atast, Frunzest, Kõzõlist, Tartust (Pent Nurmekund), Budapestist ja Skopjast. Toimusid süpoosiumid: 1) sõna foneetilisest ja morfoloogilisest struktuurist turgi keeltes ning 2) uiguuridest ja nende osast Kesk-Aasia ja Lõuna-Siberi rahvaste kultuuri- ja etnilises ajaloos. Väljaspool põhikava peeti ettekandeid turgi feodalismist ja rahvusvahelise altaistika-alase konverentsi istungjärgust Kopenhaagenis.³¹

Avaldanud kevadel 1969 mälestuskirjutise teenekast kirgiisi keele uurijast ja arendajast ning muinastürgi kirjalike mälestusmärkide uurijast, Kirgiisi NSV TA üldturkoloogia sektori ning üldturkoloogia ja tunganoloogia osakonna juhatajast Igor A. Batmanovist (1906–1969),³² osales Nurmekund veel samal aastal järjekordsel turkoloogia konverentsil.

2.–4. juunini 1969 toimunud kolmas turkoloogia konverents oli pühendatud Platon M. Melioranski (1968–1906) sajandale sünniaastapäevale. Melioranski emapoolne vanaisa Aleksandr S. Žirjajev oli aastatel 1839–1846 Tartus gümnaasiumi vene keele ja kirjanduse vanemõpetaja ning siis kuni 1856. aastani ülikooli kriminaalõiguse professor. Melioranski astus 1887. a õppima Peterburi ülikooli idateaduskonda turgi keeli Radloffi juures. Esmalt tegeles ta altai, siis kasahhi keelega. 1889. a siirdus ta Turgai kraisse, et uurida kasahhi keelt ja folkloori. 1893. a töötas ta Londonis, Viinis ja Pariisis, 1894 sai temast Peterburi ülikoolis eradotsent ja järgmisel aastal korraline professor, 1893–1906 avaldas ta 42 uurimust. Halva tervise ja perekondliku ebakõla tõttu lõpetas ta elu enesetapuga. Melioranskist räägiti konverentsil kui turkoloogia nimekast edasiarendajast, eepose *Edigei* uurijast, turgi rahvaste kirjalike mälestiste publitseerijast ja uurijast, keeleteadlasest ja mongolistist ning vene keeles esinevate turkismide uurijast. Melioranski põhilised tööd on pühendatud

³⁰ Пент Нурмекунд. Загадка древних эстов. — Советская Эстония, 06.07.1968, lk 2.

³¹ Pent Nurmekund. Teine turkoloogia-alane konverents. — TRÜ, 06.09.1968, lk 2.

³² Pent Nurmekund. Akadeemik I. A. Batmanov: *In memoriam*. — TRÜ, 28.03.1969, lk 3.

turgi keelte ajaloole ja turgi rahvaste kirjalike mälestiste analüüsimisele. Konverentsil tegutsesid filoloogiline ja ajalooline sektsioon. Esimeses käsitleti turgi rahvaste kirjalike mälestiste ja folkloori uurimist, teises rahvaste varakeskaegset ajalugu.³³

1970. aasta kevadel toimunud neljas turkoloogia konverents oli pühendatud turgi rahvaste vanima kirjandusliku ühismälestise, poemi *Kutadgu bilig* ('õnne andev teadmine') loomise 900. aastapäevale ja selle autori Jussuf Has Hadžibi ehk Balasaguni Jussufi 955. sünniaastapäevale. Ta oli sündinud Balasaguni linnas, praeguse Tokmaki lähedal Kirgiisias. Poem kirjutas ta 54. eluaastal, 1069–1070 Kašgaris. Tadžiki-pärsia kirjanduse eeskujul koostatud poem on kirjutatud Ida-Turkestani kunstlikus kirjakeeles, milles on tugevasti vanauiguuri keele sugemeid. Poem on jõudnud meieni kolmes erinevas, Viini, Kairo ja Namangani-Fergana käsikirjas. Käsikirjade uurimist alustas Wilhelm Radloff. Konverentsi plenaaristungile järgnes töö kahes sektsioonis. Lingvistilises sektsioonis käsitleti turgi hõimude ja rahvaste keeli ning kirjandusloolises sektsioonis nende kirjandust ja ajalugu 8.–15. sajandil. Konverentsiks ilmus ajakirja *Советская тюркология* esimene number. Ajakiri oli hakanud ilmuma Bakuus kuus korda aastas.³⁴

9.–11. juunini 1971 toimunud viies turkoloogia konverents oli pühendatud turgi keelte lõuna- ehk oguusi rühmale. Plenaaristungite kuuest ettekandest oli viis pühendatud kaasaegse Türgi ajaloo ja kirjanduse küsimusile. Kolmes ettekandes kajastati lisaks veel kaht tähtpäeva: Türgi ajaloo ja kirjanduse uurija V. D. Smirnovi (1846–1922) 125. sünniaastapäeva ning 120 aastat Otto N. Böhlingki (1815–1904) *Jakuudi keele grammatika* ilmunisest. Kolmes sektsioonis arutati lingvistika, Türgi ning turgi rahvaste ajaloo ja filoloogia küsimusi. Lingvistika sektsioonis käsitleti põhjalikult turgi keelte üht raskemat küsimust — konjunktsioonita liitkõrvallausete olemust. Ettekandeid oli 17 ning lisaks arvukalt sõnavõtte. Teises sektsioonis esitati seitse ettekannet Türgi ajaloo mitmesugustest etappidest. Kolmandas sektsioonis oli 17 huvitavat ettekannet turgi rahvaste ajaloo, folkloori, kirjanduse ja kultuuri erinevate etappide kohta. Arutati juba saavutatut ning veel teha jäävat. Sõnavõttudes puudutati

³³ Pent Nurmekund. III türkoloogia-alasel konverentsil Leningradis. — TRÜ, 20.06.1969, lk 3.

³⁴ Pent Nurmekund. Neljas türkoloogiaalane konverents Leningradis. — TRÜ, 03.07.1970, lk 4.

korduvalt turgi rahvaste kokkupuuteid soomeugrilastega (ungarlased, mordvalased). Lõpuks esines ajakirja *Nõukogude Turkoloogia* peatoimetaja asetäitja üleskutsega abistada ajakirja tõhusalt erialase koostööga.³⁵ Nurmekund avaldaski hiljem selles paar kirjutist turkoloogia ja altaistika teemal.³⁶

Pärast kaheaastast vaheaega toimus 5.–7. juunini 1973. a kuues turkoloogiaalane konverents, mis oli pühendatud Aleksander N. Samoilovitši (1880–1938) mälestusele. Teda vaadeldi kui grammatikut, Kesk-Aasia ajaloo uurijat, turgi keelte alfabeetide koostajat 1920. aastail, vanausbeki keele uurijat, turgi keelte võrdlevat leksikoloog, turkmeeni kirjanduse ja folkloori ning turgi keelte klassifitseerijat. Alustanud türkmenoloogina, avardus tema huvipiirkond, nii et temast sai turkoloog-entükopeedist. Samoilovitš sai algul eradotsendiks (1907), siis professoriks (1917) ja lõpuks akadeemikuks (1929). Konverentsil olid ka Samoilovitši õde ja poeg, kes rääkis oma mälestustest diplomaatilisel tegevusel Buhhaaras, Hiivas, Afganistanis ja Soomes. Sümpoosiumide näol töötas konverentsil lingvistika, turgi rahvaste ajaloo ja filoloogia ning Türgi ajaloo, kirjanduse ja ökonoomika sektsioon.³⁷

3.–6. juunini 1975 toimunud 7. turkoloogia konverents oli pühendatud Sergei J. Malovi (1880–1957) elule ja teadusloomingule. Pleanaaristungil ja neljas sektsioonis esitati 101 ettekannet ning arvukalt sõnavõtte ja lisandnumbreid [Nurmekunna väljend — O. K.]. Sektsioonid olid lingvistika, Türgi ajaloo, kirjanduse ja majanduse, turgi rahvaste ajaloo ja kirjandusteaduse alalt. Külalisi oli ka Ungarist. Tartut esindasid Nurmekund ja üliõpilane R. Miftjahetdinov. Bakuus viiendat aastat ilmunud ajakirja *Советская тюркология* peatoimetaja M. Š. Širalijev ja asetoi-
metaja I. S. Seidov tutvustasid väljaannet, kuhu lootsid edaspidi kaastööd ka välismaa uurijailt.³⁸

³⁵ Pent Nurmekund. Viies türkoloogia-alane konverents Leningradis. — TRÜ, 25.06.1971, lk 2–3.

³⁶ Пент Нурмекунд. Об одном рукописном турецком словаре. — Советская тюркология, 1973, nr 1, lk 112–116; Пент Нурмекунд. На пороге эстонской алтаистики. — Советская тюркология, 1976, nr 3, lk 114–119.

³⁷ Pent Nurmekund. Kuues türkoloogiaalane konverents. — TRÜ, 15.06.1973, lk 3.

³⁸ Pent Nurmekund. 7. üleliidulisel türkoloogiaalasel konverentsil. — TRÜ, 27.05.1975, lk 3.

Veel turgi rahvaste kultuuri teemadel

Kui 25.–28. septembrini 1968 toimus Taškendis Ališer Navoi 525. sünniaastapäeva tähistamine, siis seal esindas Tartu ülikooli orientalistika-kabinetit Pent Nurmekund. Navoi elu ja tegevust tutvustades ning sümposiumi iseloomustades märkis ta, et kirjandusteaduses on sündinud koguni uus haru — navoiloogia.³⁹

Poeet ja mitmekülgne mõtleja Nizamiddin Ališer sündis 9. veebruaril 1441. a Heratis kõrge riigiametniku perekonnas. Ta õppis kauneid kunste, loogikat, filosoofiat, matemaatikat, muusikat, kalligraafiat jm, uuris pärsia ja araabia klassikuid ning kirjutas värsse vanausbeki ja pärsia keeles. Tema kirjandusnimi oli usbeki keeles Navoi ('meloodiline') ja pärsia keeles Fani ('mööduv'). Ta koostas luulekogumikud *Alguse haruldused* ja *Lõpu imeasjad* ning asus koostama eepilist tsükli *Hamsa* (viis poeemi ühes tervikus). Lingvistilises traktaadis „Kahe keele vaidlus” kõrvutas ta vanausbeki ehk tšagatai keelt⁴⁰ pärsia keelega. Navoi suri Heratis 3. jaanuaril 1501. Tema teosed levisid hiljem Kesk- ja Lähis-Ida rahvaste hulgas. Need anti usbeki kirjakeeles välja 15 köites ning 1960. aastail alustati 10-köitelise venekeelse kogumiku publitseerimist. Et Navoi veetis osa oma elust Samarkandis, jätkus sümposium 26. septembril seal. 27. septembril korraldas Usbeki NSV valitsus suurejoonelise vastuvõtu ja banketi.⁴¹

Ehkki kuulsa poeedi nime kirjutati nii Navoi kui Navoi, soovitas Nurmekund ikkagi jääda esimese juurde, selgitades, et nime Navoi lõpusilbis võib „oi“-d julgesti hääldada nagu meie sõnas „koi“.⁴² Sellele vaidles vastu Ain Kaalep, kes oli vahepeal tegelnud türgi-tatari ja tadžiki nimede transliteratiooni katsega, ning soovitas ikkagi kirjutada Navoi.⁴³

Detsembris 1981 täitus Pent Nurmekunnal 75 eluaastat. Selle sündmuse puhul avaldati kirjutisi Eesti ajalehtedes ja ajakirjades. Mõnes tutvustati Nurmekunna tegevust orientalistikakabinetis,⁴⁴ teised olid

³⁹ Pent Nurmekund. Sümposiumil Taškendis. — Edasi, 27.10.1968, lk 3.

⁴⁰ Tšagatai keelt kutsuti Nõukogude ajal ametlikult vanausbeki keeleks.

⁴¹ Pent Nurmekund. Ališer Navoi sümposium Taškendis. — Tartu Riiklik Ülikool 33, 6.XI 1968, lk 4.

⁴² Pent Nurmekund. Navoi? — Edasi, 8.12.1968, lk 4.

⁴³ Ain Kaalep. Jah, Navoi. — Edasi, 14.12.1968, lk 4.

⁴⁴ Tarmo Kulmar. Legendaarne keelemees. — TRÜ, 18.12.1981, lk 3.

jälle pööratud põhiliselt Nurmekunna isiksusele. Ta oli viimaseil aastail osalenud ettekandeiga ülenõukogudeliidulisil orientalistide, turkoloogide, afrikanistide ja okeanistide konverentsidel ning saanud suure austuse osaliseks tunganite juures. Kui ta 1979. aastal käis koos Usbeki keele ja kirjanduse instituudi sõnaraamatusektori vanemteaduri Ergaš Umaroviga külas usbekidel, pandi talle selga pikk-kuub ja pähe murumüts ehk tübeteika ning tehti temast aukülalisena vanem ehk *oksokol* ('valgehabe').⁴⁵

Üle kogu Nõukogude Liidu pöörduiti tema poole sageli küsimustega võõrkeelte tõhusa õppimise asjus. Lisaks teaduslikele ja ülevaatlikele artiklitele oli ta avaldanud luuletõlkeid hiina, kurdi, armeenia, uuskreeka, rumeenia, portugali, afrikaani, serbia jt keeltest, proosapalu sanskriti, vanakreeka, rootsi ja veel mõnest keelest ning kirjutanud ise mulgikeelseid luuletusi. Kõik need esinesid laialipillatuina ajakirjade ja ajalehtede veergudel. Suuremaiks tõlketeoseiks ei jätkunud tal aega.⁴⁶

Kuid Nurmekunnal polnud aega ega tahtmist oma 75. sünnipäeval pidutsemiseks. Ajavahemikus 1. detsembrist 1981 kuni 1. märtsini 1982 oli ta stažeerimas Kirgiisia teaduste akadeemia orientalistika osakonnas. Kavas oli jätkata uurimistööd tungani keele ajaloolisest arenemisest, süvendada teadmisi praktilise tungani ja hiina keele alal, uurida hiinatangani ja turgi keelte omavahelisi kontakte. Jälle olid ette nähtud ka väljasõidud maapiirkondadesse. Samas oli orientalistikakabineti juhatajalt Pent Nurmekunnalt palunud teaduslik-metoodilist abi Žambõli kerge- ja toiduainetööstuse tehnoloogia instituudi teadusprorektor U. Madijev. Nii et ajavahemiku 1.–30. märtsini veetis ta Lõuna-Kasahstanis Žambõlis (praegu Taraz).

Oma pikal reisil peatus Nurmekund ka Moskvas, kus ta NSVL TA orientalistikainstituudis lõpetas temalt tellitud kolme trükipoogna pikuse kirjutise orientalistika arengust Eestis 19. sajandil ja andis käsikirja tellijale üle. Samas pani ta punkti artiklile „Sur le parler d'Haïti” ja saatis väljaandele *Interlinguistica Tartuensis*. Kirgiisi TA orientalistika- ja tunganoloogiasektoris Frunzes jätkas ta tööd oma käsikirjaga „Die historische Entwicklung des Dunganischen”, käis Kirgiisia ja Kasahstani

⁴⁵ Usbekkide juures *oksokol*'iks. — Edasi, 25.06.1970, lk 6.

⁴⁶ Pent Nurmekund. Lingvist võib ka luuletaja olla. Vestluse TRÜ dotsendi Pent Nurmekunnaga üles kirjutatud Ülo Alo, illustreerinud Evald Reier. — Tee Kommunismile, 25.02.1978, lk 3–4.

tungani asulais ja kolhoosides, tutvustas Kasahstanis Žambõlis Ungarisse lähetatavaile üliõpilasile ungari keele aluseid, esines loengutega Kirgiisia parteitöötajate kvalifikatsioonitõstmise kursustel, samuti tunganoloogia sektori töötajaile, Frunze naispedagoogilise instituudi üliõpilastele, Kasahstani Masantši ja Šortübe asulate kooliõpilasile. Tema tegevusest kirjutati kahes Kesk-Aasia ajalehes.⁴⁷ Seoses Tartu ülikooli 350. aasta-päevaga avaldati 1982. aastal NSV Liidus mitmesuguseid venekeelseid kirjutisi, milles valgustati ka Pent Nurmekunna tegevust.

Ajalehe Правда lühiartiklis jutustati, et eesti keeleteadlasel Pent Nurmekunnal pole Kesk-Aasias sugulasi, kuid teda austatakse sealseis aulides, sest ta oskab igasugu keeli ja murdeid, tunneb huvi kohalike kommete vastu. Ta käis oma teadmisi täiendamas Alma-Atas, Samarkandis ja Frunzes, kuid kõige parema kooli sai aulides, kus kuulab rahvalaule ja -jutte, osales isegi võistlustel. Ühes aulis Džalal-Abadi lähedal valitigi ta aksakaliks.⁴⁸

Nurmekund võttis sõna ka ühe baškiiri kaebelaulu kohta.

Täftiläu on baškiirikeelne häälendus tatari murzaa (väikeaadliku) islami perekonnanimele Kutlu-Muhammed Tevkelev (ristiusku siirdunult Aleksei Ivanovitš Tevkelev). Ta oli tsaari satraap ja lakei, karistussalkade juht, määratud maha suruma baškiiride ülestõusu aastail 1734–1740. Julmuselt võinuksid teda kadestada hispaania konkistadoorid. [---] Leinalaulu Täftiläu meloodia on kas sama või üpris lähedane Maklatška omale. [---]

Polkovnik Tevkelev põletas me maad,
Mattes tuha alla Ak-Ideli kaldad.
Baškiiri rahva riisumise eest
Ta õlgadele pandi kuldseid narmad.
Kattis kaljurahnu mustav mets,
Tuultes mühiseb ta vahel öösiti.
Needmissõnu uuristasin rahnusse
Las loeb neid mu sugujärglane!

[---] Kestuslaulude enamikku hingestab aga optimism. See nähtub Täftiläu järgnevast stroofist:

⁴⁷ TÕ arhiiv n 11-K s, 2557 l 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207.

⁴⁸ Аксакал из Тарту. — Правда, 29.06.1982, lk 6.

Ak-Ideli jõe tormivoolu
 Tekelev ei taltsuta.
 Džigittide uljast vaimu
 Tekelev ei ahista.⁴⁹

Sügisel 1983 tegi Nurmekund viimase reisi Kesk-Aasia vabariikide orientalistikakeskustes. Kuna Usbekistanis oli alanud puuvillakoristuse hooaeg, veetis ta lõviosa Kirgiisia orientalistikaosakonnas Frunzes. Eelmisel aastal ilmunud brošüüris Отдел востоковедения АН Киргизской ССР oli mitmel korral mainitud tihedaid ja viljakaid töösuhteid Tartu ülikooli orientalistidega. Kirgiisia tunganoloogiasektori juhataja Muhame Imazovi äsjailmunud monograafia Очерки по морфологии дунганского языка leidis keeletespetsialistide kõrgendatud tähelepanu, sest teos käsitles tungani keele grammatika põhimisi kategooriaid. Monograafiale oli lisatud tungani keele grammatika alalt ilmunud teadustööde ammendav bibliograafia. Frunzes viibides esines Nurmekund mitme ettekandega Kirgiisi TA orientalistikaosakonnas ja keskkoolides. Talle esitati kutse tulla järgmisel aastal andma võõrkeelte näidistunde.⁵⁰

Lõpuks tuleb märkida veel seda, et Nurmekunna toimetamisel ilmus aastatel 1968–1981 Tartu ülikooli toimetiste sarjas kuus numbrit (kokku 7 köidet) orientalistikaalaseid töid ning 1977. a *Studia orientalia et antiqua* köide.

Kokkuvõtteks

Pent Nurmekund (1906–1996) on olnud Eesti kõige aegade suurim polüglott, kes erineval tasandil oskas umbes sadat keelt. Alustanud idakeelte õppimist Tartus juba enne Teist maailmasõda ning jätkates seda Euroopa ülikoolides, naasis Nurmekund sõja puhkedes Eestisse. Satunud pärast sõja lõppu Vene Karjala sõjavangide laagrisse, hakkas ta aastatel 1945–1946 sealseis raskeis tingimuses õppima muude keelte ja murrete kõrval ka aseri ja usbeki keelt. Pärast Eestisse naasmist ja Pärnumaa koolides õpetajana ajutise rakenduse leidnuna, käis ta 1949. a

⁴⁹ Pent Nurmekund. *Tähtiläü*, tükike baškiiri rahva kurba minevikku. — Edasi, 20.08.1982, lk 6.

⁵⁰ Pent Nurmekund. Suhetest Kesk-Aasia vennasvabariikide orientalistidega. — TRÜ, 02.12.1983, lk 3.

Tatarimaal volgatatari keelt õppimas. Nurmekund kogus materjali ka uurali ja altai keelkonna keelte omavaheliste suhete ja kontaktide kohta. Suur osa tema elu teisest poolest kulus keelte õppimisele ja õpetamisele. Uurinud vahepeal iseseisvalt türgi keelt, rajas ta läbi suurte raskuste 1955. a Tartu ülikoolis orientalistikakabineti, mis tegutses kuni 1983. a sügiseni, mil kabinet reorganiseeriti idakeelte õppekabinetiks. Seal õpetas ta aastatel 1958–1976 türgi ja 1972–1981 mongoli keelt. Nurmekund korraldas koos oma agaramate õpilastega Tartus 1965. ja 1975. a suuri orientalistikaalaseid konverentse, neist teine käsitles ka soome-ugrilaste kontakte turkide ja mongolitega, kandes nimetust „Soome-ugri rahvad ja Ida”. Kuulajana ja ettekandjana osales Nurmekund 1967–1975 tollases Leningradi ülikoolis peetud seitsmel turkoloogia konverentsil. Käinud esmakordselt 1958. a Kasahstanis, rajas ta 1960. aastate alguses tihedad suhted Kirgiisia ja Usbekistani ülikoolide ja uurimiskeskustega. Mitu Nurmekunna õpilast täiendas ennast 1960. aastail Taškendi ülikooli, paar ka Aserbaidžaaani ülikooli idateaduskonnas Bakuus. Tungani keele ja selle suhete uurimisel ümbritsevate turgi keeltega tegi Nurmekund 1970. ja 1980. aastail Kesk-Aasia turgi vabariikidesse mitu uurimisreisi, viimase neist sügisel 1983. Nurmekunna toimetamisel ilmus Tartu ülikooli toimetiste sarjas 1968–1981 kuus numbrit (kokku seitse köidet) orientalistikaalaseid töid ning 1977. aastal *Studia orientalia et antiqua* köide.